

A BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK HELYZETE

Korinek László

akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem ÁJK Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
bszemle@bm.gov.hu

A büntető-anyagi jog tudománya

A négy évtizeden át érvényesülő pártállami struktúra és a hatalomgyakorlás ehhez kapcsolódó technikai – mindenekelőtt a hatalmi ágak elkülönülésének és a hatalom megosztásának elutasítása – komoly károkat okoztak a jog elméletén munkálkodó tudományoknak. Különösen igaz ez a büntetőjog területén. A monolit hatalom az állami büntető hatalmat az osztályharc eszközének hirdette, és ennek támogatását várta el a tudománytól is. A szocialista büntetőjog filozófiájának kialakítói 1990 előtt ezt a támogatást nem tagadták meg.

Ugyanakkor tekintettel kell lenni legalább három tényezőre, ami a rendszerváltás időszakában a büntetőjog-tudomány számára lehetőséget adott arra, hogy hatékonyan munkálkodjék az alkotmányos jogállam értékeinek helyreállításán, és maga is hozzájáruljon ennek a szellemi építménynek a gazdagításához.

Először arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a magyarországi szocializmus során egyetlen alkalommal sem volt jogon kívüli állapot, a büntető kódexek helyébe vagy azok mellé nem léphetett „a forradalmi jogtudat”, ami a korlátok nélküli önkénynek adott volna utat. Ez még akkor is fontos tényező, ha tudjuk,

hogy a mindennapi jogszolgáltatás gyakran a korszak írott jogát is képes volt igazságtalan és a valóságot meghamisító döntések indokolására felhasználni, és időnként ehhez az elmélet is asszisztált. Mindazonáltal maga a monolit államhatalmi rendszer működése sem tekinthető homogén folyamatnak. A puha diktatúra időszaka lehetővé tette a jog viszonylagos önállóságának erősödését, ami azután a hetvenes-nyolcvanas években igényes művekben megjelenve gazdagította a büntetőjog dogmatikáját. Noha a dogmatika nem azonos a büntető-jogtudomány teljességével, mégis, a teteles jog teoretikus elemzése, a jogszabálytan kimunkálása a büntetőjog olyan sajátos „tisztá jogtanát” jelentette, ahol a kutatók sikeresen és kockázatok nélkül tehettek különbséget jog és politika között. Az elmélet eredményei nem maradtak hatás nélkül a büntető jogalkotásra sem. A szocialista korszak második önálló büntető kódexe, az 1978. évi IV. törvény dogmatikai szempontból korrekt alkotás, ami számos módosításával együtt ma is hatályban van.

Másodszer, a büntetőjog tudós művelői mindenkor építhettek a magyar büntetőjog múltjára, azoknak a kiváló elméknek a munkásságára, akiknek köszönhetően kivételesen gazdag irodalmi hagyaték birtokosainak tudhatjuk magunkat. A büntetőjogászok a

szocialista korszakban sem tagadták meg ezt az örökséget, ellenkezőleg, gondoskodtak arról, hogy különösen az egyetemi oktatásban, az elődök követendő példaképekké válhassanak. Mindez nem csupán szellemi muníció, hanem egy tizenkilencedik századi törvénykönyv gyakorlata által ma is hasznosítható tapasztalat. A *Csemegi-kódex* „az igazság és a hasznosság egyesített elveiből képezett alapelvekben gyökerezik”, írta a korabeli miniszteri indokolás. A gondolat iránytű lehet az új büntető törvénykönyv most folyó munkálataihoz is.

Harmadszor, fontos küldetést teljesített az Alkotmánybíróság akkor, amikor döntésével hozzájárult a jogállami büntetőjog elveinek kimunkálásához. Az igazságosság és a jogbiztonság kettős követelménye, a büntetőjog zárkó funkciója, a visszaható hatály tilalma, valamint annak kimondása, hogy a jogsértésekkel szemben sem lehet jogsértő módon fellépni, a büntetőjogról való gondolkodásunk egészének átformálását jelentette. Ezúttal a civilizált demokratikus társadalmak szellemiségének megfelelően. A jogtudósok között vita alakult ki abban, hogy az alapjogi kontroll vajon az alkotmányos büntetőjog fundamentumait teremtette meg, avagy az a dogmatikai következtetés áll közelebb az igazsághoz, miszerint „alkotmányellenes büntetőjog a helyes fogalomalkotás mellett nem létezik”, ezért a jelző nélküli büntetőjog nem kíván jelzős szerkezetet. A vita maga hasznosnak bizonyult – függetlenül attól, hogy melyik álláspontot fogadjuk el helyesnek – abban, hogy segítette helyreállítani a klasszikus büntetőjogi tanítások hitelét.

A rendszerváltozást követő évek tudományos eredményei nem csupán az előbbi említett forrásokból meríthettek, mert időközben új lendületet kapott a büntetőjog nemzetkö-

zi intézményeinek kiépítése, amit különösen az olyan uniós dokumentumok jeleznek, mint a maastrichti és az amszterdami szerződések. A jogtudománynak ez az ága is gazdagodott a nemzetközi kapcsolatok kiépítésével. Ilyenekkel már 1990 előtt is rendelkezünk, de a lehetőségek utóbb jelentősen gyarapodtak. Mégis meg kell állapítani, hogy a büntetőjog tudományos művelésének igazi terepe változatlanul egy-egy országon belül van. A büntető anyagi jog nemzetközivé válása ma sem időszzerű célkitűzés.

A büntető-jogtudomány hagyományos műhelyei az egyetemi tanszékek. A jogdogmatika legjelesebb művei tankönyvi formában gazdagítják a szellemi életet. Ez ma sincs másképpen. Ugyanakkor a jogi karok sokasodása nem jelent feltétlen minőségi emelkedést is. A gazdasági bűncselekményekről, a nemzetközi büntetőjogi intézményekről és együttműködéstől, a szankciórendszer átalakításáról, a büntetőjogi felelősség tanáról szóló monográfiák élénk kutatói működést jeleznek. A jogtudósoknak meghatározó szerepük van a hét év óta folyó büntető kodifikációban, amelynek célja egy új kódex megalkotása.

Az elmúlt tizenhét év során megfigyelhető volt a konzervatív (szigorú hirdető) és a liberális (a büntetések alternatíváit és a dekriminalizáció lehetőségeit kutató) kriminálpolitika közötti, pártoktól nem független küzdelem, ami a büntető jogalkotás inflációjához, gyakori módosításokhoz vezetett. Az 1993. évi XVII. törvény jelentős liberalizációt is megvalósított, ugyanakkor számos ponton a szigorítás és a további kriminalizáció útjára lépett. Ezt követte az 1998. évi LXXXVII. törvény, amely radikálisan szakított a korábbi liberális gyakorlattal, ám a szigorítással mégsem irtotta ki a megelőző kriminálpolitika minden elemét. Majd a jelenleg is hatályban

lévő 2003. évi II. törvény máig érvényesen visszaterelte a büntetőjogot a liberálisabb gyakorlat irányába, ám számos, a szigorú kriminálpolitikai felfogásra jellemző intézkedést meghagyott. Egyelőre nyitott a kérdés, hogy a készülőben lévő új büntető törvénykönyv a két kriminálpolitikai megközelítés közül melyiknek enged inkább, illetve milyen arányban vegyíti a kettőt.

A tudomány képviselői mindenkor éles kritikát fogalmaztak meg a hektikus, a mindennapi élet minden rezdülésére jogalkotással válaszoló gyakorlattal szemben, úgy tűnik hasztalanul. Talán a Btk. újraírásának jelenlegi szakasza hozhatja el azt a politikusi bölcsességet, ami az állam büntetőjogi igényében a társadalom szolgálatát és nem hatalmi tényezőt ismer fel. Ez közelebb vihet az alapvető értékek büntetőjogi védelménél nélkülözhetetlen konszenzushoz, de az elmélet és a gyakorlat harmonikusabb együttműködéséhez is.

A büntetőeljárás jog tudománya

Az elmúlt csaknem százötven esztendő teljesítményét áttekintve, a processzuális tanok ki-munkálásában közel azonos tényezők hatottak, mint amelyeket már az anyagi jog tárgyalásánál említettünk. Az eljárásjog tudományos művelésében a hazai kutatók többsége nem a „tisztá processzuális” elméletet, hanem az ún. anyagi jogi irányzatot követte. Ezért a legkiemelkedőbb jogtudósaink 1945 előtt rendszerint mindkét területen fontos munkákkal járultak hozzá a büntető anyagi és eljárási jog szellemi megalapozásához. Másfelől viszont éppen az anyagi jog és az eljárási forma szoros kapcsolatának elfogadása okából nem alakulhatott ki olyan általános bizonyításmélet, amely szinte az egyes jogágaktól függetlenül, a jogi relevanciával bíró múlt

megismerésének általános törvényszerűségeit tárta volna fel.

Az elmúlt évtizedekben erőteljesebb szakosodás volt megfigyelhető. A ma is alapműveknek tekinthető monográfiák fő figyelmüket a büntető ténymegállapítás elvi alapjaira, a szakértőnek a büntetőeljárásban betöltött szerepére, a bűnügyi védő munkájára, az eljárási garanciák értelmezésére fordították. A bizonyításméleti dolgozatok a perjognak a kriminalisztikával való szoros kapcsolatát példázzák.

A büntetőeljárás jogtudomány rendszer-váltás utáni fejlődése számára meghatározó jelentőségű volt a büntetőeljárás reformja, különösen pedig az abban való „professzori” részvétel.

A 2002/1994. (I. 17.) kormányhatározat szerint olyan eljárást kellett kialakítani, amelyben – legalábbis az alaptípust tekintve – érvényesül az a tétel, hogy a büntetőjogi felelősség kérdése a közvetlenség elvének tiszteletben tartásával a tárgyaláson dől el, és amelyben a korábbi eljárási rendnél erőteljesebben érvényre jut a kontradiktórius elv, ezen belül pedig a felek rendelkezési joga.

A reform nem a bizonyítás rangjától akarta megfosztani a nyomozó hatóságokat, hanem a felderítő, feltáró aktivitás növelésével, a bűnüldözést feleslegesen megterhelő bürokrácia lebontásával szerette volna növelni a hatékonyságot, miközben a tárgyalás kontradiktórius jellegének erősítése a garanciáknak adta volna vissza azok eredeti értelmét, a védelem és a védekezés jogának biztosítását.

Egyetértés mutatkozott abban, hogy a bizonyítási teher elosztása kapcsán az ügyésznek a vádlott bűnösségét minden kétséget kizáróan bizonyítani kell. A tárgyalás kontradiktórius jellegével kapcsolatban az is felmerült, hogy az új Be. szakítani kívánt a konti-

mentális eljárási rendszerrel. A mélyebbre tekintő elemzések azonban ezt a félelmet eloszlatták.

Az európai jogfelfogás a büntető igazságszolgáltatásban a bizonyítási eljárás garanciális korlátjait elismeri, ezt azonban elsősorban a tényállás megállapításának minősége érdekében teszi. A feltételezés az, hogy nem megbízható a törvénytörő módon beszerzett bizonyíték. Az európai eljárási jog bizonyítási tilalmi végső soron annak biztosítékai, hogy az igazság a büntetőperben legyen megállapítható. A bizonyítási tilalmak elismerése demonstrálja a perben szereplők és a „közösség” számára, hogy a rendszer tisztességes módon működik.

Az új Be. – szemben egyes bírálatok félelmeivel – megmaradt a szabad bizonyítás tételénél, és kimondja, hogy mindazon bizonyítási eszközöket, amelyeket valamely hatóság – jogszabályban meghatározott feladatainak teljesítése során – a büntetőeljárást megelőzően beszerzett, fel lehet használni.

Az eljárási reform célja volt a nyomozás egyszerűsítése és gyorsítása, a felderítő jelleg erősítése, a hatékonyság növelése. Az ügyész rendelkezési jogának kiterjesztése hangsúlyozza felelősségét a nyomozás irányításában, de autonómiáját is, és a belső meggyőződésére alapított határozatai meghozatalában a vádemelés és a vádképviselet során. A tárgyalás kontradiktórius jellegének erősítése el kívánja érni, hogy a védelem széles körben vitathassa a tárgyalás anyagává tett bizonyítékok hitelét, mert ezeknek ki kell állniuk azt a kontrollt, amit csak a tárgyalás képes nyújtani.

Megállapításunk szerint az előbbiekben részletezett célok csak részben valósultak meg, mert a kodifikáció nem volt tekintettel a gyakorlat adta lehetőségekre, indokolatlanul sürgette az új törvény elfogadását ahelyett,

hogy gondos hatásvizsgálatokkal és a szervezetek állapotanalízisének elvégzésével alapozta volna meg a megcélzott és kívánatos változtatásokat. A jogalkotási politika és a szakmai szükségletek közötti szakadék azóta sem csökkent. Legutóbb az igazságügyi szakértőkről szóló törvény került olyan módon megalkotásra, hogy az szinte teljesen elfeledkezett a büntetőeljárás kriminalisztikai szükségleteiről, ellehetetlenítve ezzel a bűnügyi technika hatékony alkalmazását.

A büntetőeljárási tételes jog reformja csak a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek szervezeti reformjával együtt lehet eredményes. Amennyiben a szervezeti reform társadalmi-politikai és szakmai feltételei nem adóttak, akkor az eljárási törvény olyan módosítása szükséges, ami helyreállítja a jog és az annak végrehajtására rendelt szervezet közötti harmóniát. Ma a büntető processzus tudománya számára ennek a korrekciónak a támogatása lehet a legfontosabb feladat.

Kriminológia

A hazai kriminológiai kutatások rendszerváltás óta elért eredményeit annak fényében érdemes vizsgálni, hogy a bűnügyi tudománynak 1990 előtt is voltak vállalható teljesítményei.

Az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika 1964-ben történt létesítése megalapozta a bűnözés mennyiségi mérését, ami a későbbiekben lehetővé tette a kriminalitás okságának reális feltárását. A kriminológia nem jutott el olyan nyílt rendszerkritikáig, mint az ugyancsak a hetvenes években alakult néhány szociológiai műhely, nem is lépett elő olyan reformeszmékkel, mint a hazai közgazdaságtan, de kétségtelenül segített leszámolni a bűnözésről vallott ortodox nézetekkel (a bűn a kapitalizmus maradványa), miközben rámutatott a monolit társadalmi berendezkedés

működési zavaraira (a szocialista társadalomnak is vannak belső ellentmondásai). Az autonómiájához ragaszkodó tudományos légkör lehetővé tette a tisztázó vitákat. A determinista nézetek nagy optimizmussal vallották a bűnözés oksági hátterének megismerhetőségét, hitet tettek a megelőzés hatékonysága mellett, és rendületlenül bíztak a büntetések nevelő céljában. Voltak viszont, akik a kriminológiát kriminálszociológiaként javasolták művelni, miközben óvatosságra intettek az oksági háttér megismerhetőségében. A társadalmi bűnmegelőzés nagy mozgalmait kisebb lelkesedéssel szemlélték, figyelmeztetve arra, hogy szükséges a klasszikus büntetőjogi tanok rehabilitálása. Ehhez a kritikai irányhoz csatlakoztak a látencia kutatások, amelyek már azokat a kontrollintézményeket bírálták, amelyek korábban sérthetetlennek érezhették magukat (rendőrség). A rejtett bűnözés feltárása ugyanakkor módszertani megújulást is hozott. Ekkor kezdődtek hazánkban a lakossági kikérdezésekre, a közvélemény-kutatásokra támaszkodó vizsgálatok.

A rendszerváltást követően a kriminológia első feladata saját hitelének a visszaállítása volt. Az a hagyomány, amely ennek a tudománynak az erejét jelentette, most tehernek bizonyult. Be kellett bizonyítani, hogy például a bűnmegelőzés nem a szocializmusból hozott gyanús találmány, hanem olyan eszközök tárháza, amelyek részei a polgári társadalomnak. A folyamat lassú voltát jelzik a dátumok: az Országos Bűnmegelőzési Tanács csak 1995-ben alakult meg, a bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját 2003-ban fogadta el az Országgyűlés.

A bűnözésnek a kilencvenes évek elején tapasztalt drámai emelkedése magyarázatra szorult. Erre leginkább a bűnözés egyes területeit feltérképező morfológiai kutatások voltak

alkalmasak. Ezek a feltárások képesek voltak eloszlatni bizonyos tévhiteteket. A szervezett bűnözés mítoszával szemben bizonyították, hogy a növekvő bűnözés hagyományos szerkezete nem változott, amiként a bűnözés területi megoszlásában is nyomon követhető a bűnkibocsátó és a bűnvonzó régiók közötti megkülönböztetés. Más kérdés, hogy a gyakorlati kriminálpolitika nem nagyon figyelt az elmélet tanácsaira. (Az Országos Kriminológiai Intézet 1993-as kriminálpolitikai koncepciója, de különösen az annak sorsát megvizsgáló 2006-ban készült kutatási jelentés jól igazolja, hogy a politikának ebben a tekintetben is „nehéz a felfogása”.)

A statisztika mindenhatóságát hirdető szemlélet ellensúlyaként elfogadottá vált a szubjektív biztonság vizsgálata, ami közelebb vitt nem csupán a bűnözés realitásához, hanem a helyi bűnmegelőzési modellek megtervezéséhez is. A jelentős eredmények azért váratnak magukra, mert e tervekhez erős helyi önkormányzatokra van szükség. Ugyanilyen feltétel hiányzik a nemzeti bűnmegelőzési stratégia céljainak megvalósításához.

A kriminológia sikereket könyvelhet el a büntetési alternatívák és az alternatív büntetések tárházának gazdagításában, a pártfogó felügyelet kiterjesztésében, valamint olyan új eljárási intézmények meghonosításában, mint a sértett–elkövető közötti közvetítés. Hasonlóan nagy erőfeszítések történtek a családon belüli erőszak elleni fellépésben, ami sokáig megközelíthetetlennek bizonyult a jogvédelem számára. Itt azonban érezkelhetők a büntető tudományok közötti feszültségek is. A dogmatika művelői lebecsülik a kriminológusok valóságot felmutató törekvéseit, a kriminológusok viszont a jog belső koherenciáját biztosító anyagi és eljárásjogi törvényszerűségeket szemlélik idegen, sőt laikus módjára.

A hagyományos oksági kriminológia mellett, amelynek létjogosultsága nem vitatható, megjelentek azok az iskolák is, amelyek nem csupán a bűnözést, hanem az annak kontrollálást szolgáló intézményrendszert is kutatni óhajtják. Ebből nőhetett ki egy új tudomány-szak, a rendészet elmélete, valamint a büntetés-végrehajtási folyamatok törvényszerűségeinek feltárása. Legutóbb az igazságszolgáltatási intézmények működésének megismerése vált sürgető feladattá, noha ezek az autonóm szervezetek (ügyészség, bíróság) eddig sikerrel törték le a kritikus kutatók „kíváncsiságát”.

A kriminológia jövőjét biztosítja e tudomány jelenléte a jogi felsőoktatásban, a magyar kutatók kiterjedt nemzetközi kapcsolatai (elsősorban a német intézményekkel és munkatársaikkal), a bűnözési elméletek monografikus feldolgozottsága, a korszerű kriminológiai tankönyv immáron második kiadásának megjelenése, az elmélet mind határozottabb mondanivalója a gyakorlati kriminálpolitika bírálatában és annak alakításában.

Kriminalisztika

Az elméleti nyomozástan gazdag hagyományokkal büszkélkedhet Magyarországon. A bűnügyi daktiloszkópiai nyilvántartás kialakítása 1904-ben közvetlenül követte az angol és a francia mintákat. Az általános bűnügyi nyilvántartások már a múlt század elejétől a korszerű nyomozás megalapozói lehettek. Az igazságügyi orvosszakértői intézetek, valamint az igazságügyi toxikológia hazai művelése ugyancsak európai elsőségünket példázza. A krimináltechnika megerősödésének feltétele voltak a világszínvonalú hazai természettudományos kutatások. Mégis, a konzervatív bűnüldözési felfogás a nyomozástant egészen a negyvenes évek közepéig olyan gyakorlatnak tekintette, ami nem igényli, de nem is

teszi lehetővé tudománnyá fejlődését. Mindazonáltal az empirikus ismeretek rendszerezésében már a második világháború előtti munkák is magas szakmai színvonalat reprezentáltak.

1945 után ezt a területet is elérte az államszocializmus mindent átpolitizáló törekvése, amitől csak a hatvanas évek elejétől kezdődően sikerült megszabadulni. Az 1961-ben megjelent kriminalisztikai tankönyv frazeológiájában a pártállami ízlést tükrözte, tartalmát azonban a szakmai igényesség jellemezte.

A tankönyv megjelenését követően, 1964-ben került újra szervezésre a Belügyminisztérium Bűnügyi Nyilvántartó Osztálya, a későbbi Bűnügyi Technikai Intézet, a jelenlegi Bűnügyi Szakértői és Kutató Intézet jogelődje. Ettől kezdődően a bűnügyi technikai laboratóriumi bázisa jelentős fejlődésnek indult, és a hetvenes évekre elérte a jó európai átlagot. A fizikai és kémiai vizsgálatok műszeres hátterre addig nem tapasztalt fejlődést mutatott, a szerológiai laboratórium teljesítménye a DNS-azonosítás felfedezéséig ugyancsak képes volt követni a világszínvonalat. A klasszikus kriminalisztikai ágazatok támaszkodhattak a már előzőekben méltányolt magyar hagyományokra (daktiloszkópia, kéz- és gépipírásvizsgálatok, fegyverszakértés, nyomszakértői munka stb.) Nagy technikai sikernek számított a véralkohol-laboratórium létrehozása, ami a rendszer-váltás idején kezdte meg működését.

1990 után a fejlesztések részben folytatódtak. Létrejött a daktiloszkópiai nyilvántartás számítógépes automatizált rendszere 1993-ban, külföldi támogatással felszerelésre került a DNS-azonosító laboratórium, ami azután a DNS-profilok bűnügyi nyilvántartását is lehetővé tette. A fizikai és kémiai laboratóriumok új, számítógépes könyvtárakkal rendelkező műszereket kaptak, amelyek a mikronyo-

mok azonosításának gyors és megbízható alkalmazását biztosítják.

2004-ben ismét átfogó kriminalisztikai kézikönyv került kiadásra, a kétkötetes *Kriminalisztika* című munka. A kriminalisztika oktatásában a pécsi jogi kar tanszéke jár az élen, ahol az önálló tankönyv és atlasz már a második kiadását élte meg.

A továbbfejlődés egyik kulcsa a helyszíni szakértői, szaktanácsadói munka tudományos igényességgel történő fejlesztése, ami a nyomozó hatóságok aktív közreműködése és a Rendőrtiszti Főiskola kriminalisztikai tanszékének közreműködése nélkül nem lehetséges. A fejlesztéseket korlátozza a pénzhiány, ami a Bűnügyi Szakértői és Kutató Intézetet is sújtja. Időnként a megfontolás nélküli jogalkotás is nem várt nehézségeket okoz. Az igazságügyi szakértőkről szóló legújabb törvény azzal, hogy elfeledkezett a büntető igazságszolgáltatás törvényszerűségeinek figyelembe vételéről, szinte válságba sodorta a bűnügyi technikai szolgálatokat. Ismét egy példa arra, hogy milyen fontos lenne az elmélet és a gyakorlat együttműködése ezen a területen is.

Rendészettudomány

A bűnügyi tudományok és közigazgatás-tudomány közös határterülete a több mint száz éves múlttal rendelkező, de most újra felfedezett rendészettudomány. A második világháború utáni politikai túlhatalom elsorvasztotta az Európával szinkron közjogi hagyományokat, és például rendőrségi törvény csak a rendszerváltás után születhetett. Tudományos igényű munkák csak a 20. század legvégén kezdtek születni, melyek kísérletet tettek a politikai és a szakmai irányítási formák kidolgozására, a rendőrségi erőszak-monopólium működtetésére, vagy a titkosszolgálati módszerek hatáskörének kijelölésére. Az, hogy az MTA IX. Osztály keretében befogadja a Rendészettudományi Bizottságot reményt ad arra, hogy az Akadémia tekintélye lökést ad ennek a nagy hagyományokkal rendelkező tudományterület újbóli felvirágzásához.

Kulcsszavak: *kriminálpolitika, igazság és hasznosság, maastrichti és amsterdami szerződés, dekriminálizáció, tiszta processzuralis elmélet, eljárásreform, kriminológia, kriminálszociológia*

